

Tapio Tamminen

Laatu ja zen muunnelmat

Olohuoneen matot on potkittu mykkyrälle huoneen nurkkaan, ruokailupöydän pinnatuolit kaadettu, lasipöytä säpäleinä, tupakantumpeja kaikkialla.

Keskellä huonetta seisoo mies, jonka lasittunut katse ei tavoita edes vastapäistä seinää. Mies on laskenut alleen. Ketjussa poltetut savukkeet ovat palaneet sormenpäihin saakka.

Hiljaisuuden katkaisee huuto etuovelta: *'poliisi, tulkaa ovelle ilman asetta!'*. Mies havahtuu, vilkaisee takaovelle, sielläkin on joku. Hän poimii aseensa lattialta ja laahustaa ovelle. Ovea avatessaan hän sujauttaa pistoolin taskuunsa.

Valtion mielisairaalassa mies kieltäytyy puhumasta. Kun mies on itsepintaisesti vaiti, hänen hoitajakseen määrätty psykiatrikin on puhumatta. Psykiatri ja mies tuijottavat toisiaan lähes kaksi tuntia. Vihdoin mies katkaisee hiljaisuuden ja karjaisee: *Laatu*.

Robert M. Pirsigin tilassa ei tapahdu mitään kohentumista seuraavien kuukausien aikana. Vanhemmat ja miehen vaimo neuvottelevat sairaalan johdon kanssa. Isä ehdottaa sähköshokkihoitoa. Vaimosta asia on samantekevä, hän haluaa eron. Sähköshokkihoidot toistuvat 28 kertaa. Miehen entinen identiteetti häviää.

"Hän oli kuollut. Hänet oli tuhottu tuomioistuimen määräyksestä, joka oli toteutettu johtamalla suurjännitteistä vaihtovirtaa hänen aivolohkojensa läpi".

Kun Robert M. Pirsig vapautuu mielisairaalasta, hän palaa vähitellen normaaliin maailmaan. Hän on valmis tapaamaan vaimonsa ja pienet poikansa.

Zenin jäljillä

Pirsig oli hoidettavana Chicagon valtion mielisairaalassa vuosina 1961-63. Hän kuvasi verhotusti pitkään sairaalareissuun johtaneita tapahtumien kulkua kulttikirjassaan *Zen ja moottoripyörän kunnossapito* ja filosofisemmassa teoksessaan *Lila – tutkimusmatka moraalin maailmaan*. Mutta omasta väkivaltaisuudestaan hän ei puhu kirjoissaan mitään. Pidätykseen ja sairaalahoitoon johtaneita tapahtumia hän on valottanut vastikään ilmestyneissä haastatteluissa. Kun Pirsig vapautui sairaalasta, hän oli 35-vuotias. Seuraavat vuodet hän ajalehti ympäriinsä toimien milloin opettajana, milloin teknisten oppaiden kirjoittajana tai tietokoneiden ohjelmoijana. Vapaa-ajat kuuluivat moottoripyörien parissa. Vuonna 1968 hän aloitti ensimmäisen teoksensa kirjoittamisen, vasta se katkaisi sähköshokkihoitoa seuranneen syvän masennuksen.

Viisi vuotta myöhemmin ilmestynyt *Zen ja moottoripyörän kunnossapito* nousi nopeasti Yhdysvaltojen best-seller listojen kärkeen. Teos on käännetty 15 kielelle ja tähän mennessä sitä on myyty yli 6 miljoonaa kappaletta.

Robert M. Pirsig syntyi vuonna 1928 Minnesotassa. Isä Maynard Pirsig työskenteli lehtorina Minnesotan yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa. Harriet-äidin suku oli muuttanut Minnesotaan Ruotsista. Kun poikaa pidettiin poikkeuksellisen lahjakkaana, hänet laitettiin 9-

vuotiaana älykkyystestiin. Tulos oli 170. Robert ei jaksanut edetä koulua normaaliin tahtiin, vaan hyppi luokka-asteiden yli.

Yliopistoon hän pääsi 15-vuotiaana opiskelemaan kemiaa. Opinnot jäivät kuitenkin lyhyeen, sillä parin vuoden päästä hänet erotettiin laitokselta sopeutumattomuutensa vuoksi. Robert oli kuitenkin jo ehtinyt tutustua empiirisen tieteen perusteisiin ja sen kritiikkiin omakohtaisesti tehdessään laboratorionkohteita.

Kun elämä ei tuntunut kovin mielekkäältä, hän värväytyi toisen maailmansodan jälkeen Yhdysvaltojen armeijaan. Pian hänet lähetettiin Koreaan, jossa hän toimi opettajana. Reilun vuoden jälkeen Pirsig kotiutettiin ja hän palasi opintojen pariin. Levoton Pirsig kyllästyi kuitenkin pian filosofian opintoihin suorittettuaan alemman korkeakoulututkinnon Minnesotan yliopistossa. Hän pakkasi reppunsa ja osti menolipun Delhiin. 23-vuotiaana hän kirjoittautui Benaresin yliopistoon, klassisen intialaisen filosofian laitokselle.

Pirsig viihtyi Intiassa puolitoista vuotta. Lopulta hän kuitenkin sai tarpeekseen yliopiston ummehtuneesta ilmapiiristä ja pakkasi laukkunsa. Benaresin yliopiston filosofian professori oli toistellut eräällä luennollaan tavan takaa maailman illusorista luonnetta. Pirsigiä loputon jahkaaminen alkoi tynpiä. Niinpä hän keskeytti professorin puhetulvan tiedustelemalla, olivatko Hiroshimaan ja Nagasakiin pudotetut atomipommitkin illusorisia. Professori oli hymyillen vastannut kysymykseen myöntävästi. Pirsig kiitti professoria valaisevasta luennosta ja poistui samantien luentosalista. Hän palasi Yhdysvaltoihin journalismin opintojen pariin vuonna 1952.

Pirsig avioitui ja perheeseen syntyi kaksi poikaa. Vuosikymmenen lopulla hän opetti retoriikkaa Bozemanin lukiossa ja yritti tehdä väitöskirjaa Aristoteleesta. Lopulta hän riitaantui koulun kanssa. Tästä alkoi lopullinen syöksykierre, joka päättyi valtion mielisairaalan pehmustettuihin huoneisiin.

Nämä tapahtumat siirtyivät vähän muunneltuina Zen ja moottoripyörän kunnossapitoon. *Filosofiseksi easy rideriksi* kuvatussa teoksessa Pirsig vaeltaa moottoripyörällään 11-vuotiaan Chris-poikansa kanssa Yhdysvaltojen preerioilla, vuoristoisessa Montanassa, Dakotassa ja Minnesotassa. Moottoripyöräily ja päämäärätön vaeltelu on kuitenkin vain kulissi teoksen varsinaiselle juonelliselle jännitteelle, kun kirjan päähenkilö eli Robert M. Pirsig jäljittää elämäänsä ja ajatuksiaan ennen sähköshokkihoitoja. Teoksen filosofinen jännite kätkeytyy puolestaan Laatuun. Ainakaan vaatimattomuuden puutteesta Pirsigiä ei voi syyttää, sillä hän haluaa räjäyttää uudella metafysiikallaan länsimaisen maailmankuvan perusteet. Kun pöly on laskeutunut, hän toivoo, että lukija oivaltaisi todellisuuden perustuvan Laatuun tai arvoihin.

Zen ja moottoripyörän kunnossapidon päähenkilölle hahmottuvat vähitellen Faidroksen elämänvaiheet, joissa on vahvat siteet Allen Ginsbergin Huudon epätoivoiseen ja rujoon maailmaan. Faidrokseksi (kreikaksi susi) Pirsig nimittää itseään ennen sairastumistaan. Nimi on peräisin Platonin samannimisestä dialogista.

Faidros oli ajanut takaa kuin riivattuna Laatua, metafysisistä substanssia joka oli kaiken olemassa olevan perimmäinen todellisuus. Laatu oli kuin aave, joka livahti jatkuvasti hänen käsistään juuri kun hän oli tarrautumassa siihen. Lopulta Faidros uskoi jo selittäneensä aaveen: hän oli valaistumisen kynnyksellä. Samalla hänen mielensä pirstaantui särkyvän peilin tavoin.

Pirsig otti tehtäväkseen tuon pirstaleisen peilin uudelleen kokoamisen. Mitä Faidros tarkoitti Laadulla? Ja mitä kirjailija-filosofi Robert M. Pirsig tarkoittaa omalaatuiselta kalskahtavalta termillään Laatu?

Hyvä on substantiivi

Kirjoissaan Pirsig lähestyy Laatua kuin kissa kuumaa puuroa: kuvaa, rajaa ja muotoilee sukulaiskäsitteitä, mutta jättää lopullisten rajojen piirtämisen sikseen. Ja miksi hänen pitäisi määrittellä se? Jos Laatu on todellisuuden, kuten hän sanoo, kaiken olemassaolon keskus, kuinka kukaan pystyisi määrittelemään sitä? Se on yhtä mahdoton tehtävä kuin yrittäisi määrittellä Jumalaa, Brahmania tai Buddhaa.

Intialaisissa pyhissä Veda-kirjoissa kerrotun tarinan mukaan oppilas rukoilee opettajaa kuvaamaan Brahmania. ” *Herra, opeta minua*’. *Mutta opettaja pysyi vaiti. Kun oppilas toisti kysymyksensä toisen ja kolmannen kerran, opettaja rikkoi hiljaisuuden. Minähän opetan sinua, mutta sinä et seuraa*’ ”

Pirsigin mielestä Laatua voidaan kuvata arvona. Todellisuus pitäisi tulkita toisin kuin mihin on totuttu: maailma ei koostu erillisistä subjekteista ja objekteista, vaan se on pohjimmiltaan Laadusta tai arvoista rakentuva kokonaisuus.

Monissa ei-länsimaisissa kulttuureissa maailman rakentuminen arvoista on ehkä helpompi hyväksyä kuin länsimaisessa kulttuurissa. Pirsig muistelee, kuinka hän vieraili eräässä dakota-intiaanien reservaatissa. ” *Kävelimme tietä pitkin yhdessä heimopäällikön kanssa, kun tielle ilmestyi takkuinen kapinen koira, joita näkee paljon reservaateissa. Kysyin päälliköltä, että mikä koira tuo on. Hän vastasi, että se on ’hyvä koira*’. *Hymyilin itsekseni hänen vastaukselleen. Olin tietysti tarkoittanut, että minkä rotuinen koira on, eli mikä on sen substanssi. Niinhän me olemme tottuneet luokittelemaan objekteja, meistä on olennaista liittää objektit johonkin laajempaan luokkaan ja sitä kautta määrittellä niiden substanssi.* ”

Myöhemmin Pirsig ymmärsi, mitä päällikön vastaus itse asiassa tarkoitti. Päällikkö ei lainkaan ymmärtänyt, mitä mieltä oli sijoittaa koira johonkin substantiiviseen lokeroon. Ajatus, että koira kuuluisi yleisesti objekteina tunnettujen älyllisten luokkien järjestelmään, oli hänen kulttuurinsa näkökulmasta mieleton. Päällikkö luokitteli koiran Laadun perusteella eli hyväksi. Ja kun dakota-intiaanit sanoivat, että koira on hyvä, paino oli aina sanalla *Hyvä*. Heidän mielestään Hyvä on koko kokemuksen ydin ja että joku koira tai ihminen on tämän elämän ytimen ilmentymä tai ruumiillistuma.

” *Kun oivalsin, että dakota-intiaaneilla hyvä merkitsi itse asiassa substantiivina eikä adjektiivina, huomasin miten lähellä se oli omaa Laadun käsitettäni. Se esitti yksinkertaisesti metafysiikkani perusteetin kolmella sanalla: Hyvä on substantiivi.* ”

Pirsigin teosten lukija voi suhteellisen vaivattomasti hyväksyä ajatuksen, että yhteiskunnan toiminnot tai kansakunta koostuvat arvoista. Jotta voisimme kuvitella, että kansakunta on olemassa, meidän on uskottava kansakuntaa ylläpitäviin arvoihin, kuten vapautteen, demokratiaan tai kansakunnan uskoteltuun tehtävään maailmanhistoriassa. Meidän on myös helppo hyväksyä väite, että vaikka Laadun määrittely on mahdotonta, se vaikuttaa kaikkialla. Mihin muuhun esteettiset arvoarvostelmat, arvosanat tai urheilijoiden paremmuusjärjestys perustuisi ellei arvoihin? On hankala ajatella maailmaa, jossa ei käytettäisi lainkaan *paremmuuteen* perustuvia lauseita, kuten *’jotkut taulut, kirjat, pöydät tai tietokoneet ovat parempia tai laadukkaampia kuin toiset*’.

Lukija alkaa kuitenkin muuttua epäuskoiseksi, kun Pirsig vakuuttaa, että fyysinen maailmakin rakentuu arvoista tai Laadusta. Entä alkeishiukkaset? Voiko atomeissa ja kvarkeissa olla Laatua? Kuuluvatko ne Laadun tai Hyvän maailmaan? Tätä useimpien lienee jo hankala hyväksyä. Pirsig pysyy kuitenkin johdonmukaisena ajatuksilleen ja vakuuttaa, että Laatu löytyy alkeishiukkastenkin maailmasta.

Pirsig vetää kuitenkin itsensä kuiville jättäessään Laadun määrittelyn lopulta avoimeksi. Jos hänen tulkintansa Laadusta kaiken olemassaolon läpäisevänä perussubstanssina ymmärretään monismiksi, niin väitteet alkeishiukkasten koostumisesta Laadusta muuttuvat vähemmän omituisiksi. On tietysti mahdollista ajatella, että maailma on saanut alkunsa jostakin ylimaallisesta substanssista - nimitettiinpä tätä sitten Jumalaksi, Buddhaksi, Brahmaniksi, Taoksi tai Laaduksi – ja tämä perusluonto ilmeni kaikessa olevassa. Varhaisessa buddhalaisuudessa on itse asiassa esitetty jo Pirsigin perusajatus: maailma on pohjimmiltaan eettinen kokonaisuus.

Pirsigin ajattelu viittaa tällaiseen yksinkertaistettuun monistiseen päättelyyn. Hän näyttää haluavan kohottaa Laadun jumalallisten perussubstanssien joukkoon. Kirjailija laittaa Faidroksen lausumaan väitteen: *'Laatu on Buddha'*.

Lopulta lukija johdatetaan Laadun etymologisille juurille antiikin Kreikkaan ja Intiaan. Pirsig päättelee, että jos Laatu on kaiken alkulähde, johon me kaikki olemme yhteydessä, tuon alkulähteen ilmenemismuodot löytyvät historiamme alkuhämärästä. Kuorimalla kerros kerrokselta antiikin Kreikan käsitteellistä humusta hän päätyy varhaisiin sofisteihin, jotka puhuivat omalla tavallaan jo Laadusta.

Sofistit käyttivät siitä nimeä *'arete'*. Termi on käännetty hyveeksi. Mutta lähemmäksi sen merkitystä tulee *'erinomaisuus'*, sillä *arete* tarkoittaa *'ensimmäistä, luotua, moraalisesti ja esteettisesti virheetöntä'*. Pirsig kertoo päässeensä *areten* jäljille tutkiessaan esi-indoeurooppalaista kieltä.

Kreikan ja varhaisen intialaisen kulttuurin läheinen yhteys ilmenee myös hyveen ja *dharman* samankaltaisina tulkintoina. Hyve on tulkittu 'velvollisuudeksi itseä kohtaan'. Vastaavasti monisyisellä *dharman* käsitteellä viitataan tavallisesti velvollisuuteen. Mahabharatan kuuluisan taistelukohtauksen aattona Arjuna-sankari tiedustelee Krishna-jumalalta, onko hänen taisteltava vai ei. Krishna kehottaa Arjunaa taistelemaan ja noudattamaan siten *dharmaansa*, eli velvollisuuttaan elämää ja itseään kohtaan.

Myöhemmin Platon teki *aretesta* Hyvän korkeimman muodon. Platonilla Hyvä oli kuitenkin osa ikuista ja muuttumatonta ideoiden maailmaa. Retorikoilla se oli ollut päinvastoin itse todellisuus, alati muuttuvana dynaamisena prosessina.

Pirsigin filosofinen matka päättyy molemmissa kirjoissa antiikin Kreikkaan. Hän tuntee löytäneensä jotakin pysyvää Laadun metafysiikalleen.

Viime vuosina Robert M. Pirsig on seurannut mielihyvällä akateemisessa maailmassa herännyttä kiinnostusta Laadun filosofiaan. Keväällä 2005 Liverpoolin yliopistossa pidettiin ensimmäinen kansainvälinen konferenssi Laadun metafysiikasta, kun Pirsigin oppilas oli tehnyt aiheesta väitöskirjan.